

Ганна Белан

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПЕРСОНАЛІЇ У РАДЯНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Грунтовне, науково-об'єктивне, конструктивне вивчення вітчизняного науково-педагогічного досвіду, педагогічної біографії та спадщини видатних учених, громадських діячів різних історичних періодів є характерною ознакою сьогоднішнього розвитку історико-педагогічної науки.

Необхідно відзначити, що творчий доробок будь-якого громадського діяча, просвітника виступає не лише адептом його наукових рефлексій, педагогічних поглядів, а й свідченням світоглядних позицій, життєвої концепції. На нашу думку, не можна представити повну картину внеску будь-якої видатної постаті у розвиток педагогічної думки без вивчення її внутрішнього, духовного світу, що вважаємо чи не найскладнішою частиною історико-педагогічного дослідження, присвяченого педагогічній персоналії.

У процесі розгляду основних етапів життєдіяльності конкретної історичної постаті, наукового аналізу й систематизації творчої спадщини, що часто розпорошена по чисельних періодичних виданнях, епістолярії, мемуарах тощо, історик педагогіки передусім намагається відтворити атмосферу відповідного часового періоду, реконструювати передумови формування світоглядних позицій того чи іншого діяча, з'ясувати джерела впливу на розвиток особистості, на становлення поглядів і переконань педагога. При цьому сучасний дослідник прагне бути об'єктивним у висвітленні фактів та адекватним у висловленні суджень.

Проте, як показує аналіз розвитку вітчизняної педагогічної думки, за певних суспільно-історичних умов наукове дослідження педагогічної персоналії може бути цілковито позбавленим не лише об'єктивної неупередженості розгляду, але й права на дотримання принципу історизму у працях такого типу.

Сучасна дослідниця історії педагогіки О. Сухомлинська, стверджує: «...історіографічний аналіз про педагогічні персоналії, що бере свій початок із середини XIX ст. свідчить, що вибір персоналій, висвітлення біографічних фактів життя, змісту і напрямів їх творчості завжди залежали від політичного й ідеологічного впливу. Бували роки, коли історик педагогіки повністю й беззастережно віддавався політиці на шкоду педагогіці» [4, с. 38].

Саме таку тенденцію розгляду педагогічних персоналій спостерігаємо у радянську епоху, коли внесок того чи іншого вченого, культурно-освітнього діяча, письменника, митця оцінювався крізь призму радянської ідеології.

Провідні напрями наукових досліджень, їх зміст чітко регламентувались директивними настановами Комуністичної партії, які не допускали варіативного тлумачення або інтерпретації сутності базисних понять, категорій, принципів тощо.

Слідуючи тенденції, запровадженій у ранньорадянський період Н. К. Крупською, що полягала у диференціації зразків мистецтва, літературних творів, історичних подій за принципом їх «правильності», «корисності» для реалізації головних завдань системи комуністичного виховання, партійні ідеологи беззастережно відкидали цілі пласти «буржуазної» культури, заперечували окремі галузі наукових знань, переписували історію.

Радянські цензори у галузі педагогічної науки постійно контролювали «відповідність» або «невідповідність» поглядів і концепцій тих чи інших педагогів, просвітників, громадських діячів домінуючій ідеї формування гідного радянського громадянина.

Внаслідок таких процесів в історії розвитку української педагогічної думки з'явилися так звані «білі плями» – періоди, про які до початку 90-х років XX століття широкій педагогічній громадськості майже нічого не було відомо.

Яскравим зразком явища «білої плями» в загальному контексті розвитку українського культурно-освітнього руху є друга половина XIX століття, яка, на думку сучасних дослідників, посідає особливе місце як епоха складних і важливих суспільно-громадських змін, що зумовили демократизацію усіх ланок життя України, сприяли національно-культурному піднесенню, за якого проблеми національної освіти і навчання набули домінуючого значення.

Використання здобутків української педагогічної теорії та практики другої половини XIX століття є закономірним явищем сьогоднішнього розвитку педагогічної науки. Свідченням цього є наукові праці сучасних дослідників

Л. Березівської, С. Дмитренко, Н. Побірченко та інших щодо періоду другої половини XIX століття, як одного з найвагоміших в історії розвитку української педагогічної думки. Зацікавлення науковцями подіями окресленої доби зумовлене, на нашу думку, обсягом того значного внеску, який був зроблений видатними діячами цього періоду у розвиток вітчизняного культурно-освітнього руху, незважаючи на умови тотального приниження національної гідності, самосвідомості та етнопочуттів українського народу.

Саме у другій половині XIX століття посталала плеяда культурно-громадських діячів, письменників, педагогів, які плідно працювали на ниві просвітництва українського народу, становлення національної системи навчання і виховання дітей та молоді: В. Антонович, Ф. Вовк, М. Драгоманов, П. Житецький, О. Кониський, М. Костомаров, П. Куліш, М. Лисенко, К. Михальчук, І. Нечуй-Левицький, С. Ніс, О. Потебня, Т. Рильський, О. Русов, М. Старицький, П. Чубинський і багато інших.

Спадщина цих діячів, безумовно, посідає значне місце в історії розвитку багатьох галузей вітчизняних науки та мистецтва, оскільки вони є авторами численних оригінальних робіт з історії культури України, літератури і літературознавства, фольклористики, лінгвістики, історії освіти, дидактики, теорії і практики виховання, вищої школи тощо.

У часи, коли офіційна лінгвістична наука заперечувала не тільки самодостатність української мови, а навіть саме її існування, вважаючи її лише «наречіем» російської, М. Драгоманов, О. Кониський, М. Костомаров, О. Потебня та інші представники передової української інтелігенції відстоювали її права на державному рівні, оскільки визнання культурної легітимності української мови мало виключне значення для активізації культурно-освітнього життя України.

Саме в другій половині XIX століття активно формувалися основи теорії української педагогіки [4], підґрунтям якої став розвиток національної системи навчання, виховання, громадської свідомості народу, використання кращих традицій народної педагогіки. Український культурно-освітній рух окресленого періоду характеризується спрямованістю на створення виховної системи на засадах народності, демократизму і гуманізму. Метою його було формування національно-свідомого громадянина України, людини з високими духовними ідеалами.

Сучасні дослідники розвитку української педагогічної думки XIX століття Л. Березівська, М. Веркалець, С. Дмитренко, Н. Побірченко, Б. Ступарик, М. Ярмаченко та інші пов'язують активізацію пошуків у педагогічній теорії і

практиці України другої половини XIX століття зі зростанням впливу ідей національно-культурного відродження. Саме у цей період з'являється значна кількість робіт, у яких порушувалось питання ролі і місця освіти у розвитку суспільства, проблеми створення національної моделі школи, яка була б здатна забезпечити суспільний прогрес держави, оновлення змісту освіти, розробки і впровадження передових методів навчання тощо.

Така неповторність, своєрідність української педагогічної думки другої половини XIX століття зумовила і особливий етап розвитку національної педагогіки, який О. Сухомлинська розглядає «як культурницький, народницький». Її носіями та ідеологами були передусім представники «Громад», просвітницьких організацій, які ставили за мету формування національної ідеї та національної ментальності, розвиток і збереження української культури, як окремого специфічного утворення [4, с. 34].

Провідним напрямом діяльності «Громад» була організація культурно-освітньої, наукової і видавничої, етнографічної роботи, зокрема влаштування недільних шкіл для народу (за прикладом українських громадівців ця форма роботи згодом поширилась і в Росії), створення підручників і популярних книжок рідною мовою, відкриття читалень, бібліотек, організація публічних лекцій тощо. «Громади», які існували у Києві, Харкові, Чернігові, Полтаві, Одесі, у середовищі української інтелігенції Петербурга, об'єднували навколо себе представників різних верств населення – і ліберальне, демократичне панство та чиновництво, і різночинців-інтелігентів (учителів, культурно-освітніх діячів, літераторів, студентів тощо).

Цим репрезентантам українського суспільства: передовій українській інтелігенції, демократично настроєній молоді, видатним культурним діячам другої половини XIX століття вдалося спрямувати русло освітньої роботи на вирішення проблеми національно-освітнього відродження свого народу, піднесення його культурного рівня та формування високої духовності нації на засадах проголошення цінності національних та гуманістичних ідеалів.

Зрозуміло, що основні положення радянської ідеології з її панегіричним оспівуванням найкращої країни світу, вільної співдружності народів при справедливому домінуванні «старшого брата» – російського народу – і забезпеченням пріоритету російської мови в науці, культурі, системі освіти, були діаметрально протилежними ідеалам українського соціуму другої половини XIX століття.

З цієї очевидної причини різноаспектна багатожанрова спадщина, здобутки багаторічної

культурно-освітньої роботи українських просвітників, письменників, педагогів другої половини XIX століття В. Антоновича, О. Барвінського, М. Драгоманова, О. Кониського, М. Костомарова, П. Куліша, М. Лисенка, Т. Рильського, О. Русова, М. Старицького, П. Чубинського і багатьох інших або замовчувалася, або висвітлювалася фрагментарно, акцентуючи на культурницькому аспекті їх діяльності, зокрема на історичних та етнографічних дослідженнях, досягненнях у літературному, театральному мистецтві, живописі, музиці тощо.

Історіографічний аналіз проблеми показав, що на окремих етапах становлення і розвитку радянської педагогічної науки з'являлись праці, у яких відбулася спроба представити широкій громадськості об'єктивну картину розвитку українського культурно-освітнього руху XIX століття.

До першого з таких періодів відносимо кінець 20-х – початок 30-х років XX століття, який позначено нетривалою активізацією національних змагань української інтелігенції, що було пов'язано, передусім, із державною політикою радянської влади, яка підтримувала деякий час проголошене більшовиками ще у 1913 році положення про право націй на самовизначення.

Відтак, саме у цей часовий проміжок побачили світ друковані праці М. Возняка, М. Гніпа, Д. Граховецького, С. Єфремова, В. Міяковського, Є. Чикаленка, у яких через висвітлення світоглядних позицій, ідей, основних етапів життєдіяльності представників культурно-освітнього руху XIX століття, були досліджено наступні питання:

- розгляд напрямів діяльності Громад в Україні другої половини XIX століття (М. Возняк «До історії місії М. Драгоманова» (1927); «З життя Чернігівської Громади в 1861–63 рр. Листи Л. Глібова і С. Носа до Ол. Кониського» (1927); М. Гніп «Громадський рух 1860 рр. на Україні. Полтавська громада» (1930); Д. Граховецький «Перші недільні школи на Полтавщині та їх діячі (1860–1862)» (1928); Є. Чикаленко «Спогади (1861–1907)» (1925);

- систематизація епістолярної спадщини провідних діячів цієї організації (М. Возняк «Листування Костомарова з Кониським» (1925); «Листування Панька Куліша з Олександром Кониським» (1923); «Тринадцять листів І. Франка до О. Кониського» (1927);

- аналіз особливостей стосунків передової громадськості Правобережної та Лівобережної України (М. Возняк «І. Белей і Олександр Кониський: До зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною в 80 рр. XX в.» (1928), К. Студинський «До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1879» (1929);

- вивчення особливостей розвитку української літератури в контексті культурно-освітнього руху означеного періоду (С. Єфремов «Історія українського письменства» (1917); В. Міяковський «Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початку XX століття» (1924).

Другий період своєрідного сплеску зацікавлення науковцями історією культурно-освітнього руху в Україні другої половини XIX століття прийшовся на 50–60-ті роки XX століття і був зумовлений частковою демократизацією усіх сфер життєдіяльності радянського суспільства, що отримав назву «хрущовської відлиги». Зміст таких досліджень у цей час носив тенденційно-описовий, узагальнюючий характер, був позбавлений прив'язки до життєдіяльності конкретної постаті і був здебільшого присвячений:

- аналізу історії розвитку українського літературного процесу (М. Д. Бернштейн «Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст.» (1959);

- розгляду напрямів просвітницької діяльності української інтелігенції (Білан В. «Видання і поширення підручників на Україні (кінець 50-х – початок 60-х рр. XX ст.)» (1965); «Мережа недільних шкіл на Україні (1859–1862)» (1966); Е. Моссаковский «Воскресные школы // Общественно-политическое движение на Украине (1856–1862 гг.)» (1963);

- висвітленню окремих аспектів розвитку української педагогічної думки XIX століття як невід'ємної частини російської педагогіки (В. Савінець «Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині» (1961); В. З. Смирнов «Очерки по истории прогрессивной русской педагогики XIX ст.» (1963 г.).

Відтак, біографічний підхід у дослідженнях середини XX століття, присвячених розгляду особливостей становлення педагогічної думки другої половини XIX століття, майже не було реалізовано за ідеологічних причин; ті ж фрагментарні відомості, що все ж таки з'являлися у друкованому вигляді, не давали змогу створити об'єктивне уявлення про перебіг аналізованих подій, про обсяг внеску того чи іншого громадського діяча у розвиток національного культурно-освітнього руху означеного періоду. Саме тому, для сучасного історика педагогіки цінним джерелом вивчення цього процесу в Україні стали праці відомих українських культурних діячів XIX століття М. Грушевського, В. Гнатюка, С. Єфремова, І. Нечуя-Левицького, О. Огоновського, І. Франка тощо.

Вважаємо, що вивчення персоналії, біографічний підхід в історико-педагогічному

дослідженні дає змогу піднести ефективність новітніх педагогічних пошуків взагалі. Висока питома вага цієї інноваційно-традиційної форми буде забезпечуватись лише за умови дотримання вченими принципу історизму, об'єктивності висвітлення фактів, адекватного підходу до використання всіх джерел інформації, а також при уникненні ідеалізації положень та ідей минулого, надання їм догматичного статусу. Необхідно відзначити, що повна реконструкція подій, атмосфери минулих епох, сучасним дослідником, залишається недосяжною, саме тому у даній проблемі ще багато нез'ясованих аспектів, які потребують подальшого розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (II половина XIX – початок XX ст.) / Лариса Березівська. – К. : Молодь, 1999. – 191 с.
2. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К.: АПН, 2002. – 224 с.
3. Побірченко Н. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у II половині XIX – на початку XX століття: у 2 кн. / Наталія Побірченко. – К. : Науковий світ, Кн. 1: Київська громада. – 2000. – 308 с.
4. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – Київ. : А.П.Н., 2003. – 68 с.